

ўтмиш аждодларимизга бориб тақалиши эътироф этилган. Айни вақтда яссавия тариқатидаги “*ал-аъмол би-н-нийоти*”, яъни “яхши ишлар эзгу ниятлар билан амалга ошади” деган ҳадисдан келиб чиқадиган “*ниятинг кўлдошинг*” ибораси келтирилган. Бундан ташқари, мазкур рисолада ёзилишича, Хожа Аҳмад Яссавий 562 ҳижрий йилда эмас, балки 514/1120 ҳижрий йилда вафот этган (1443-рақамли кўлёзманинг 396^a ва 397^a саҳифаларига қаранг). Махдуми Аъзам Ҳазрати Туркистон Хожа Аҳмад Яссавийга ҳам, унинг тариқатига ҳам, айни вақтда унинг давомчиларига ҳам самимийлик, чуқур эҳтиром юзасидан ёндашган. Айниқса, Махдуми Аъзамнинг етук тасаввуф вакили ва Туркистон заминида ўсиб-улғайиб, камол топган олим сифатида Хожа Аҳмад Яссавий ҳақида билдирган фикрлари ҳам Ватанимиз тарихини, ҳам Марказий Осиё тасаввуф тарихини ўрганиш нуктаи назаридан беқиёс катта илмий аҳамиятга моликдир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ кўлёзмалар марказининг кўлёзмалар хазинагоҳида сақланаётган ҳазрат Махдуми Аъзамнинг асарларида поклик, софлик, одиллик, олижаноблик, пурҳимматлик, эзгулик, ваъдага вафодорлик, содиқлик, аждодларни эъзозлаш ва уларга муносиб бўлиш, ўзидан катталарни ва ота-онани ҳурмат қилиш, Ватанга муҳаббат, ҳолис хизмат қилиш, эл-юрт равнақи йўлида барча дин ва миллат вакиллариининг муштарак мақсад сари интилишлари каби умуминсоний қадриятлар тараннум этилган. Махдуми Аъзамнинг улкан илмий-маърифий меросида ўзбек, тожик ва бошқа халқлар ягона бир оила бўлиб яшаётган Туркистоннинг турмуш тарзи, руҳияти, анъана ва қадриятлари, маъракаю тўй, расм-русумлари ифода этилган. Шунинг учун унинг мероси фақат тасаввуф билан чекланиб қолмасдан, балки Марказий Осиё халқлари учун ҳам умумий, ҳам жаҳоншумул аҳамият касб этади. Махдуми Аъзамнинг бой илмий-маънавий мероси ўсиб келаётган ёш авлодни ватанпарвар, имонли, ўз халқига садоқатли қилиб тарбиялашда ҳамда шарқона одоб-ахлоқни қарор топтиришда, шу билан бирга, Ватанимиз тарихини ҳолисона ўрганишда, шубҳасиз, муҳим ўрин эгаллайди.

ТОЖИБОЕВА ОЗОДА

Ўқитувчи, Низомий номидаги ТДПУ

Табдилларда замонавийлик

Аннотация. Мазкур мақолада Алишер Навоийнинг “Хамса” достони илк насрий баёнлари ва улардаги етакчи бўлган даврга хос хусусиятлар таҳлил қилинган.

Таянч сўз ва иборалар: давр, наср, назм, қисса, насрий баён, ношир.

Аннотация. В данной статье анализируются первые прозаические изложения “Хамса” Алишера Навои и важные особенности периода, которые передаются в этих переложениях.

Опорные слова и выражения: период, проза, поэзия, повесть, прозаическое изложение, издатель.

Summary. In given article it is analyzed the first prosaic statements of "Khamisa" of Alisher Navai and important features of the period which are transferred during that time.

Keywords and expressions: the period, prose, poetry, the story, prosaic statements, a publisher.

Башарият тамаддуни тарихида шундай бадий дурдоналар борки, улар барча замон авлодлари маънавий камолотига ўз таъсирини ўтказиб, мутасил мутолаа қилиб келинган. Алишер Навоийнинг "Хамса" дostonлари ҳам ҳамма даврда халқнинг севимли асарларидан бири бўлган. Бироқ давр тақозосига кўра ҳар вақт ҳам аслиятнинг ўз ҳолича сақланиб келиши бир хилда кечмаган. Баъзида уларни кўчирган хаттотлар дostonлар номини ўзгартириб, ўз ижод маҳсуллари қисқача киритиб ўтишган, "Ҳайрат ул-аброр"даги айрим ҳикоятлар тушириб қолдирилган, бешлик яхлитлиги таъминланмаган. Агар хаттотлар асл матнни кўчиришда айрим қисқартириш, тушириб қолдиришларга йўл қўйган бўлса, насрий табдил қилинганда ҳам давр тақозосига кўра, асардаги айрим лавҳаларни баёндан тушириб қолдириш ҳолатлари кузатилади. Тошкентлик Мир Махдум ибн Шохюнус томонидан 1908 йил Ғулом Ҳасан Орифжонов матбаасида нашр этилган "Хамса" дostonларининг изоҳловчи насрий табдили "Насри Хамсаи беназир"да ҳам маълум даражада киритмалар, қисқартиришлар мавжуд.

Маълумки, XIX аср охири XX аср бошларига келиб адабиёт ихлосмандлари, зиёлилар орасида аслиятнинг ўзига таяниш сақланиб қолса-да, оддий китобхонлар орасида дostonларнинг халқ китоби – қиссалар услубидаги вариантлари кенг тарқалди. Хоразмлик адиб Носирхожа валади Мансурхожа "Лайли ва Мажнун", Шоир Маҳзун томонидан "Қиссаи Фарҳод ва Ширин", Мирзо Искандар Намангоний котиблигида улкан саргузашт роман "Искандарнома"лар яратилди, бошқа тиллардан ҳам таржима қилинди. Республикамиз қўлёзмалар захираларида муаллифи номаълум бўлган шу номдаги кўплаб қиссаларнинг мавжудлиги "Хамса" дostonлари ижодкорларга туганмас ғоявий манба бўлиб хизмат қилганини кўрсатади. Хоразмлик адиб Умар Боқий Хива хони топшириғига кўра, Навоий дostonларидан "Фарҳод ва Ширин", "Лайли ва Мажнун"ларнинг ўзлаштира насрий баёнларини ишлаб чиқди ва улар халқ орасида жуда машҳур бўлиб, Тошкент нашриётларида қайта-қайта чоп этилди.

Хива хони Авазбий туркий адабиётнинг шоҳ асари "Хамса"нинг насрий баёнини яратишни Умар Боқий зиммасига юқлар экан, албатта, маълум бир мақсадларни назарда тутди. Сарой муҳитида Навоий дostonини аслиятдан ўқиб, мазмун-моҳиятини англаб, чуқур идрок қила оладиган ўқимишли кишилар анчагина, бироқ оддий халқ оммаси ҳам баҳра оладиган ҳолатга келтирилиши яна ҳам муҳимроқ эди. Демак, Хива хони Авазбий Иноқ ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий мақсадларни кўзлаб Навоий дostonининг халқ учун тушунарли бўлган, содда вариантнинг яратилишини мақсадга мувофиқ, деб билган. Насрий баёнлар орқали Навоий ижоди ва ундаги юксак инсонпарварлик ғояларини халқ онгига сингдиришни назарда тутган.

XX аср бошларида тошбосма матбааларда фаолият юритган ноширлар ўз даври адабий жараёнининг фаол тарғиботчилари сифатида мумтоз асарларимизни халққа яқинлаштириш, оммага тушунарли тарзда нашр этиб, кўп нусхада тарқатишга интиланлар. Вазият етилиб келадики, эндиликда китобхонлар оммасига турли ўзлаштирама вариантлар эмас, “Алишер Навоий яратган оригинални асослироқ тушуниш ва унинг ичига чуқурроқ киришга имкон берадиган ҳамда шунга калит бўладиган нусха – изоҳловчи табдилга эҳтиёж бор”¹ эди. Навоий дostonларининг илк изоҳловчи насрий баёни “Насри Хамсаи беназир”² ушбу табиий эҳтиёжлар, ижодий жараён самарасидир.

Умар Бокий Навоий дostonлари матнига анча ижодий ёндашади, халқ қиссалари сингари баёни асосий воқеалар ривожидан бошлайди, шунга кўра насрий баёнда кириш ва муқаддима боблар насрий баён режасига киритилмаган. Мазкур баёнларни махсус тадқиқ қилган олим Н.Маллаев бу ҳолатни қуйидагича изоҳлайди: “Бу, шубҳасиз, Умар Бокийнинг Навоий “Муқаддимот”и ва “Хотима”сига бефарқ қараши эмас, балки жанрнинг ўзига хос талаби, баён усули ва услуби ифодасидир”³, – дейди ҳамда ушбу боблар Умар Бокийга катта маърифат, маънавий-эстетик озиқ бериб, ижодий илҳом бағишлаганлигини таъкидлайди.

Ҳатто таржимачиликда ҳам таржимон ва ноширлар китобхон савиясига мос равишда асарларнинг содда, оммага тушунарли бўлишига ҳаракат қилганлар. “Таржимонлар баъзан асарнинг композицион қисмларини қисқартириб таржима қилганлар. Бу қисқартириш аксарият асарнинг кириш қисми, дебочаси, бағишлов ва анъанавий ҳамд-наътлари ҳисобигадир”⁴. Мир Махдум ҳам Умар Бокий насрий баёнлари ва таржима асарлар сингари дostonларнинг муқаддима ва хотима қисмларини насрий табдил режасига киритмайди, қисса жанри талаблари доирасида асосий воқеалар мазмуни ёритилган бобларни олади.

Дostonлар сирасидан “Ҳайрат ул-аброр” яхлит сюжетга эга эмаслиги учун насрийлаштирилмаган. Агар “Ҳайрат ул-аброр” насрий баён қилинмагани баёнлар таркибида бузилишга олиб келган бўлса, кейинги даврларда ҳам “Ҳайрат ул-аброр” нисбатан кечроқ насрий баён қилинди. Муаллиф дostonларни қисқартиришларсиз, тўлиқ насрий баён қилганда баённинг бадиий қиммати ўзгача бўларди. Бироқ, ўйлаймизки, ношир ўз олдига қўйган мақсадига кўра давр талаби ва имкониятлардан келиб чиқиб иш кўрган.

“Хамса”даги муқаддима бобларда берилган анъанавий ҳамд ва наътлар ўрнига Хомуший “Шоҳномаи туркий”сидаги ҳамд ва наътлардан саралаб, қисқароқ олади (“Шоҳномаи туркий”нинг илк нашрини ноширнинг ўзи

¹ Саломов Ғ. Таржима ташвишлари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983. 149-б.

² Насри Хамсаи беназир. Тошбосма. – Т.: Фулом Ҳасан Орифжонов матбааси, 1908. 270-б. ЎзР ФА Адабиёт музейи. Инв. № 232.

³ Маллаев Н. “Фарҳод ва Ширин” дostonининг Умар Бокий томонидан ишланган халқ китоби варианты // Адабий мерос, 1973. № 3. 135-б.

⁴ Комилов Н. Муҳаммадризо Огаҳийнинг таржимонлик маҳорати. Фил. фан. ном. дисс. – Т., 1970. 16-б.

амалга оширган). Мазкур ҳамд ва наътлар ўз даври учун бир қолип шаклида бошланма вазифасини ўтаган. 1908 йилда нашр этилган “Қиссаи жангномаи подшоҳи Жамшид” каби асарлар матни ҳам ана шундай бошланмага эга.

Анъанавий ҳамд ва наътлардан сўнг сабаби таълиф қисми берилиб, унда баённинг кимлар учун мўлжаллангани ва бу ишни қай тарзда амалга ошираётганини шарҳлайди: *“китоби “Хамса”и Амир Навоий раҳматуллоҳнинг бўстонларини сайр қилиб ва очилгон ранго-ранг гулларидин териб назм гириҳини ешиб, наср риштасига тиздим. Чунки “Хамса”и Навоийнинг ҳар бир назмлари жондин азиз ва шакардин лазиз, дилкаш ва ҳунарвашилиги аҳли дониш ва аҳли маънига равшан ва ҳувайдодур. Аммо аҳли доно ва расола қиссаи маҳбуб ва ҳикояти марғубларидин баҳраманддурлар. Аммо ушбу замоннинг аксар одамлари саводхон фақат бўлуб, назмнинг фаҳмидин оғиз ва бебаҳрадурлар. Шул жиҳатдин, авомуннос ҳам баҳра олурмикин, деб қосирона назмнинг наср тариқида бақадри тоқат баён қилдим, токи хатоси бўлса афв қилгайлар”*.

Мир Махдум насрий баён давомида асл матн билан ҳамнафас борса-да, қискартиришларга бир оз ижобий ёндашади. Асар матнига қўшимча сифатида “Садди Искандарий” ва “Сабъаи сайёр” баёнидан сўнг кичик бир чекиниш қилади ва уларда ифодаланган ғоявий ниятни тасдиқлаш, янада кенгайтириш учун шоҳлар тўғрисида, уларнинг раиятга кўрсатган саховату марҳаматлари, адолатлари акс этган бир қанча ҳикоятларни киритади ва бундан кўзлаган мақсадини қуйидагича изҳор этади: *“Искандар бирла Баҳром шоҳ қиссалари юқорида зикр қилиндики, ушбулар, балки бошқа подшоҳи оламгирларни ҳикоялари офоқга машҳурдур. Ҳамаси адл қилмоқ ва қарам қилмоқ ва шариятни риоя қилмоқ ва афв қилмоқлари бирла мартабалари баланд бўлди. Маълумдурки, дигар одамлари ҳам ушбу сифатларга мусавваф бўлса, ҳалойиқ ичра иззат ва ҳурмат кўргусидур. Бас, камина униш қилғучига бир оз қадимгиларни қилгон авф ва қарам ва адлларидин баён қилмоқ лозим ўлди”*.

Ушбу ўринда насрий баён муаллифи “Хамса” дostonларини содда, халқона услубда насрий баён қилиб бериш баробарида вазиятдан фойдаланиб, ўз ижодий режасини ҳам амалга оширади. Биринчидан, у ношир – адабиёт, илм-маърифат тарғиботчиси, инсонларга зиё улашувчи шахс. Шундай экан, у асарларнинг адабий-эстетик, маърифий таъсир қилиш кучини ҳам ҳисобга олади, Навоий асарлари орқали инсонларга маънавий наф келтиришни мўлжаллайди.

1939–1940 йилларда лотин алифбосида нашр қилинган насрий баёнларда қискартиришларга йўл қўйилмаган. Бироқ “Хамса” дostonларининг кейинги йиллардаги насрий баёнларида ҳам аксарият муқаддима ва хотима қисмлари насрий баёндан тушириб қолдирилган. Бироқ турли даврда яратилган баёнлардаги қискартиришларни бир хил нуқтаи назардан баҳолаб бўлмайди. Адабиётшунос олим А. Эркинов талқинлардаги икки даврни қайд этади: биринчи босқич – “тафаккур ва яшаш тарзи ҳали шарқона бокиралигини сақлаб” турган давр; иккинчи босқич ғарбона фикрлаш тарзи кучайган давр-

да яратилган талқинлар¹. “Насри Хамсаи беназир” ҳали ўзбек халқи шарқона фикрлаш тарзини сақлаб турган даврда яратилган. Ғарбона фикрлаш тарзи устуворлик қилган даврдаги баёнларда сиёсий, мафкуравий чекловлар натижасида айнан ҳамду санолар берилган боблар баёндан тушириб қолдирилди. Насрий баёнларни махсус тадқиқ қилган адабиётшунос А. Ҳайитов ўзгариш ва қисқартиришлар аслида табдилчиларнинг нуқсони бўлмай, балки турғунлик йилларидаги ҳукмрон бўлган мафкура талаблари эди, дея давом этади: “Яъни шоирнинг диний, фалсафий-тасаввуфий қарашларидан табдилларнинг холи этилиши, уларни дунёвий асарлар сифатида талқин этишга мойиллик ўша давр учун умумий бўлган бир сабабият билан изоҳланади”². Юқоридаги насрий баён яратилган даврда бундай чекловлар мавжуд эмас эди. Ношир китобхонлар қизиқиши, эҳтиёжини инобатга олиб асарни давр тақозо этган талабга мослайди.

Хулоса қилиб айтганда, Навоий дostonларининг насрий табдиллари давр адабий жараёни тақозоси, кенг китобхонлар оммаси эҳтиёжини қондириш учун яратилди ва бу жараён давом этиб келмоқда. Уларнинг ҳар бири ўз даври адабиётида муҳим ўринга, ўз вазифаларига эга.

ПЎЛАТОВ ШУҲРАТИЛЛО

Реставрация бўлими бошлиғи, ТошДШИ ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази

“Яхши ниятда қилинган” реставрация: сабаблар, мисоллар ва оқибатлар

Аннотация. Мақолада муаллиф қўлёзма ҳужжатлар, уларни сақлаш, уларга зарар етказувчи омиллар, жумладан, “яхши ниятда қилинган” реставрация тушунчаси ҳақида мулоҳаза юритади. “Яхши ниятда қилинган” реставрациянинг сабаблари, унинг оқибатлари ва уни йўлга қўймаслик учун реставрациянинг қайси асосий меъёрларига риоя қилиниши кераклиги мақоланинг асосини ташкил қилади.

Таянч сўз ва иборалар: қўлёзма, ҳужжатлар, консервация, “Яхши ниятда қилинган”, реставрация, асосий принциплар, меъёрлар.

Аннотация. Автор статьи размышляет о рукописных документах, о факторах, которые им угрожают, в том числе о “реставрации из благих побуждений”. Основу статьи составляет информация о причинах, последствиях “реставрации из благих побуждений” и о том, каких основных принципов реставрации нужно придерживаться.

Опорные слова и выражения: рукопись, документы, хранение, “реставрации из благих побуждений”, основные принципы, нормативы.

¹ Эркинов А. Алишер Навоий “Хамса”си талқинининг XV–XX аср манбалари. Филол. фан. док. дисс. – Т., 1998. 63-б.

² Ҳайитов А. Алишер Навоий “Хамса”сини насрийлаштириш: анъана, табдил ва талқин. Филол. фан. ном. дисс. – Т., 2000. 85-б.